

شیوه‌های انگیزشی رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی

سیده‌ادی صبوری^۱، حمید رفیعی هنر^۲

چکیده

هدف از این پژوهش، دستیابی به شیوه‌های انگیزشی رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی است. پژوهش حاضر از نوع کیفی با رویکرد استقرایی به روش تحلیل مضمون بود. جامعه پژوهشی شامل کلیه منابع دینی اعم از قرآن کریم و منابع روایی شیعه است و نمونه شامل گزاره‌های مشتمل بر شبکه مفاهیم مرتبط با رفتار اجتماع‌گرایانه است که از شیوه نمونه‌گیری هدفمند به دست آمده است. همچنین اطلاعات و داده‌ها از طریق مطالعه و فیش‌برداری از کتب، مقالات و نیز استفاده از کتابخانه‌های الکترونیک جمع‌آوری و طبقه‌بندی شده است. برای اطمینان‌پذیری پژوهش، از قرآن و منابع متعدد روایی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است، مقایسه‌های مکرر مضامین به دست آمده با یکدیگر و تطبیق آنها با داده‌ها و بهره‌مندی از نظرات ۵ کارشناس اسلامی و روان‌شناسی در گام‌های تحلیل داده‌ها استفاده شده است. داده‌های حاصل از منابع اسلامی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت؛ در نهایت ۵۷ کد اولیه، ۶ مضمون و ۱۶ زیر مضمون به دست آمد. نتایج پژوهش حاضر نمایانگر این است که در منابع اسلامی برای ترغیب افراد به رفتار اجتماع‌گرایانه از چهار شیوه شناختی شامل توجه دادن به آثار رفتار اجتماع‌گرایانه، باور به پیش‌فرض‌های انسانی، تحریفات شناختی و رفع آنها و ارزش‌گذاری، شیوه عاطفی شامل وعده الهی و شیوه رفتاری شامل الگودهی بهره برد که عمده تمرکز روی شیوه‌های شناختی است چرا که بیشترین مضمون را به خود اختصاص داده است.

کلید واژه‌ها: رفتار اجتماع‌گرایانه، انگیزش، منابع اسلامی، نوع دوستی

۱. دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران (نویسنده

مسئول): Syydsabori313@gmail.com

۲. استادیار، گروه تربیت، پژوهشکده اخلاق و معنویت، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

Motivational methods of prosocial behavior in Islamic sources

Seyyed Hadi Sabori¹, Hamid Rafieihonar²

Abstract

The purpose of this study is to achieve the motivational methods of prosocial behavior in Islamic sources. The present study was a qualitative study using content analysis method. The research community includes all religious sources, including the Holy Quran and Shiite narrative sources, and the sample includes statements containing a network of concepts related to prosocial behavior, which is obtained from purposeful sampling. Information and data have also been collected and classified through the study and recording of books, articles, and the use of electronic libraries. To make the research reliable, the Qur'an and various narrative sources have been used to collect data. Frequent comparisons of the obtained themes with each other and their matching with the data and using the opinions of 5 religious and psychological experts in the data analysis steps have been used. Data from Islamic sources were analyzed; Finally, 57 initial codes, 6 themes and 16 sub-themes were obtained. The results of the present study show that in Islamic sources to encourage people to prosocial behavior, four cognitive methods including paying attention to the consequences of prosocial behavior, principles of humanity, cognitive distortions and valuing, emotional method including divine promise and behavioral method including patterning. The main focus is on cognitive methods because it has the most content.

Keywords: prosocial behavior, Motivation, Islamic sources, Altruism

-
1. PhD in General psychology, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran (Corresponding author) Email: . Syydsabori313@gmail.com
 2. Assistant Professor, Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, iran.

مقدمه

از جمله رفتارهای انسان رفتار اجتماع‌گرایانه^۱ است که، نقطه مقابل رفتار ضداجتماعی^۲ است. راشتون^۳ (۱۹۸۰) معتقد است، رفتار اجتماع‌گرایانه شامل هر عمل یاریگرانه یا هر عملی که در جهت یاری‌رسانی به دیگران است، می‌شود البته با قطع نظر از انگیزه‌های یاریگر (دیوید^۴ و همکاران، ۱۹۸۵). در رفتار اجتماع‌گرایانه انگیزه صرفاً بهبود شرایط دریافت‌کننده کمک است نه انجام تعهدات شغلی، البته می‌تواند انگیزه خودخواهانه یا نوع‌دوستانه باشد (بیرهوف، ۲۰۰۲^۵، ترجمه صادقی‌نژاد، ۱۳۷۸). کریستفر^۶ (۲۰۱۱) معتقد است رفتار اجتماع‌گرایانه روی دستگیری‌های داوطلبانه در حق دیگران متمرکز است. اصطلاحات نوع‌دوستی^۷ و رفتار یاری‌گرانه^۸ در معانی نزدیک به رفتار اجتماع‌گرایانه به کار رفته است. وجه تمایز این واژگان ناشی از انگیزه‌هایی است که ورای این رفتارهای هدفمند نهفته است: رفتار یاری‌گرانه واژه بسیار فراگیری است که تمام انواع حمایت‌هایی را که در رفتارهای متقابل افراد به چشم می‌خورد، در برمی‌گیرد، مثل رفتار فروشنده‌ای که خدمات می‌دهد (بیرهوف، ۲۰۰۲^۹، ترجمه صادقی‌نژاد، ۱۳۷۸). در تعریف دیگری بیان می‌دارد این نوع رفتارها عموماً در موقعیت‌های صورت می‌گیرد که مستلزم هیچ نوع ایثار و فداکاری اعم از واقعی یا بالقوه از سوی یاریگر نیست (صلیبی، ۱۳۸۲، ص ۲۶۹). نوع‌دوستی محدودتر از رفتار اجتماع‌گرایانه است و انگیزه یاری‌دهنده، همدلی و خود را بجای دیگران گذاردن است (بیرهوف، ۲۰۰۲^{۱۰}، ترجمه صادقی‌نژاد، ۱۳۷۸). در تعریف دیگری نوع‌دوستی این گونه بیان شده است؛ رفتارهای داوطلبانه که در جهت یاری دیگران صورت گرفته است در شرایطی که امیدی به دست یافتن به هیچ پاداشی نباشد مگر احساس انجام یک کار خوب (دیوید و همکاران، ۱۹۸۵).

در منابع روان‌شناسی، نقطه آغاز تحقیقات درباره رفتار اجتماع‌گرایانه از اواسط دهه ۱۹۶۰ بر اثر بروز حادثه‌ای تأسف‌بار و تفکربرانگیز درباره زنی به نام کیتی جنوویس بود،

1. prosocial behavior
2. Antisocial
3. Rushton
4. David, O. S.
5. Bierhoff, H. W.
6. Christopher
7. Altruism
8. Helping behavior
9. Bierhoff, H. W.
10. Bierhoff, H. W.

وی وقتی صبح زود در ۱۳ مارس ۱۹۶۴ از سرکار خود به خانه برمی‌گشت مورد حمله مردی کارد به دست قرار گرفت، کشمکش‌ها بین این دو ۴۵ دقیقه به طول انجامید و با اینکه بعدها معلوم شد ۳۸ نفر از همسایگان ناظر این ماجرا بودند هیچ‌کس به یاری این قربانی نیامد و حتی زحمت خبر کردن پلیس را نیز به خود ندادند و سرانجام این زن بر اثر ضربات متعدد کارد کشته شد (بارون^۱، ۱۹۳۱، ترجمه کریمی، ۱۳۸۹). از این پس تحقیقات در زمینه انگیزش رفتار اجتماع‌گرایانه گسترش یافت یعنی چه مجموعه شرایطی به رفتار (رفتار اجتماع‌گرایانه) نیرو می‌دهد و به آن جهت می‌بخشد (اتکینسون و همکاران، ۱۹۹۶، ترجمه براهنی، ۱۳۸۵) و یا در مقابل چه شرایطی منجر می‌شود نیرو برای انجام رفتاری کاهش یابد، بنابراین پیرامون این حادثه و علل عدم واکنش ناظران، دارلی و لاتانه (۱۹۷۰) فرضیه پخش مسئولیت را مطرح کردند. سازاکی و تاکاکو (۱۹۹۲) طی تحقیقاتی برخی عوامل مؤثر بر رفتار اجتماع‌گرایانه را از قبیل همدلی، مهارت اجتماعی و برونگرایی را بررسی کردند و دریافتند که عوامل مذکور بر رفتار اجتماع‌گرایانه اثر مثبت دارد. بر اساس نظر واینر^۲ (۱۹۸۰) شباهت قربانی به تماشاگر و اسناد تماشاگر می‌تواند مؤثر در رفتار اجتماع‌گرایانه باشد. باتسون^۳ و تامسون^۴ (۲۰۰۱) معتقدند که وقتی فردی در موقعیت کمک کردن و کمک نکردن قرار بگیرد سه انگیزه اصلی وجود دارد: نفع شخصی، کمال اخلاقی و ریاکاری اخلاقی. افراد را می‌توان به‌طور تقریبی برحسب اینکه کدام یک از این انگیزه‌ها را دارند مقوله‌بندی کرد (بارون، ۱۹۳۱، ترجمه کریمی، ۱۳۸۹).

امروزه تحقیقات نسبتاً گسترده‌ای در زمینه رفتار اجتماع‌گرایانه از نوع بررسی رابطه دو یا چند متغیری که یک متغیر آن رفتار اجتماع‌گرایانه است، صورت گرفته است مانند رابطه رفتارهای اجتماع‌گرایانه و غیر اجتماع‌گرایانه مدیران و خشنودی شغلی با هویت سازمانی کارکنان سازمان‌های دولتی (بحرکانی، ۱۳۸۹)، هویت، رفتار اجتماع‌گرایانه و ارتباط نسلی در آلمان و کامرون در نوجوانان (هولگیر^۵، ۲۰۱۱). از جمله تحقیقات صورت گرفته در منابع اسلامی پیرامون رفتار اجتماع‌گرایانه می‌توان به تحقیق صبوری و همکارانش (۱۳۹۹) اشاره کرد که به واژگان مرتبط با رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی پرداخته‌اند که در نهایت ۲۳ واژه مورد تأیید قرار گرفته است. تحقیقات دیگر پیرامون واژه

1. Baron, R
2. Weiner, B
3. Batson, C. D.
4. Thompson, W. I.
5. Holger, B.

ایثار است، گلی زواره قمشه‌ای (۱۳۸۲) به انواع ایثار و پیامدهای ترک آن در جامعه با استناد به متون دینی، الفقی (۱۴۰۳ ق) به بررسی ایثار در سیره نبوی و مقام ایثارگران، قطبی (۱۳۹۵) به تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی ایثار در قرآن کریم پرداخته‌اند. بخش دیگری از تحقیقات مربوط به بخشش و عفو است، ایمانی‌فر (۱۳۹۱) به بررسی مفهوم و انواع بخشش از دیدگاه روان‌شناسی و قرآن کریم، رحیمی (۱۳۹۵) به نقش بخشش در پایداری زندگی اجتماعی، زمانی (۱۳۹۵) به بررسی جایگاه عفو در آموزه‌های دین و پیامدهای آن در زندگی فردی و اجتماعی افراد، لسانی فشارکی (۱۳۹۶) در بررسی‌های خود به مفاهیم عفو و صفح و قلمرو آنها در اسلام پرداخته‌اند، البته باید توجه داشت پژوهش‌های مذکور پیرامون ایثار، بخشش و عفو به طور مستقل از رفتار اجتماع‌گرایانه و بدون عنایت به ارتباط یا ارتباط نداشتن این مفاهیم با رفتار اجتماع‌گرایانه صورت گرفته‌اند.

با مرور اجمالی پیشینه تحقیق در خصوص رفتار اجتماع‌گرایانه، تحقیقی که متضمن بررسی شیوه‌های انگیزشی رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی باشد یافت نشد مگر تحقیق آذربایجانی و همکاران (۱۳۹۰) که در بررسی‌های خود به سه شیوه ترغیب به رفتار اجتماع‌گرایانه، شیوه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری به طور کلی و بدون بیان زیرشاخه‌های آنها پرداخته‌اند و مشخص نیست این سه شیوه را بر اساس چه مفاهیمی و روشی به دست آورده‌اند اما در این پژوهش شیوه‌های انگیزشی مبتنی بر آیات و روایات ۲۳ واژه مرتبط با رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی^۱ (صبوری و همکاران، ۱۳۹۹) با شیوه تحلیل مضمون^۲ کیفی بررسی و در نهایت به شقوق مختلف هر شیوه پرداخته شده است. بنابراین سؤالات پژوهش حاضر این است که شیوه‌های انگیزشی رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی چیست؟ و هر شیوه مشتمل بر چه شقوقی است؟

روش پژوهش

روش این پژوهش، کیفی^۳ با رویکرد استقرایی است. از این روش برای تحلیل متون و

۱. اغاثه الملهوف، اعانه المظلوم، احسان، تنفیس و تفرج عن المكروب، قضا حاجه المومن، توجه به ایتام، ایثار، مؤاخات، هبه، صدقه، مواسات، انفاق، قرض، وقف، عاریه، سخاوت، اصلاح ذات‌البین، امانتداری، صلہ رحم، تواصل، عیادت مریض، تعاطف و امر به معروف و نهی از منکر

2. Thematic Analysis
3. qualitative research

مفاهیم اسلامی و روان‌شناسی استفاده شد. در این پژوهش، جامعه شامل کلیه منابع دینی اعم از قرآن کریم و منابع روایی است اما از آنجا که همه روایات موجود از نظر اعتبار در سند و صدور از ناحیه معصوم (ع) در یک سطح نبوده و برای بهره‌برداری از روایاتی معتبر در جهت استحکام داده‌ها و امکان استناد آن به اسلام از منابعی استفاده شده است که متخصصان این امر آن‌ها را از منابع (دسته الف و ب) معتبر شمرده‌اند؛ رتبه‌بندی منابع روایی سه درجه «الف»، «ب» و «ج» دارد که کتب درجه «الف» کتاب‌های مقبول و مورد اعتماد است، کتاب‌های درجه «ج» از گروه کتاب‌های ضعیف هستند که اعتماد محض به متون آن‌ها پسندیده نیست و بهتر است به منزله مؤید از آن‌ها استفاده شود و کتاب‌های درجه «ب» نیز مابین دو گروه دیگرند و برای استناد، صلاحیت نسبی دارند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۷۶) و نمونه شامل گزاره‌های مشتمل بر شبکه مفاهیم مرتبط با رفتار اجتماع گرایانه است که از شیوه نمونه‌گیری هدفمند^۱ به دست آمده است. همچنین اطلاعات و داده‌ها از طریق مطالعه و فیش‌برداری از کتب، مقالات و نیز استفاده از کتابخانه‌های الکترونیک جمع‌آوری و طبقه‌بندی گردیده است.

روش تحلیل به کار گرفته شده، روش تحلیل مضمون است که مراحل آن بر اساس مدل بروان^۲ و کلارک^۳ (۲۰۰۶) شش گام دارد (به نقل از: عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰):

گام اول: آشنا شدن با داده‌ها: در این گام محقق مکرر به مرور داده‌های بدست آمده از آیات و روایات پیرامون مفاهیم مرتبط با رفتار اجتماع گرایانه پرداخته است، تا به تدریج آشنا شود با آنچه که در داده‌ها اتفاق افتاده است.

گام دوم: تولید کدگذاری اولیه: در این گام برای دقت در کار و بهرمنند شدن از تمام داده‌ها، محقق برای خط به خط داده‌ها مطابق با مفاهیم آنها، کدی اختصاص داده است.

گام سوم: جستجوی مضمون‌ها بر اساس کدگذاری اولیه: برای شکل گرفتن مضامین محقق کدهای اولیه را در گروه‌های معنادار طبقه‌بندی کرده و بر اساس اشتراکات آنها مضمونی را برای هر گروه از طبقه داده‌ها انتزاع کرده است. این گام با به دست آمدن مجموعه‌ای از مضامین احتمالی و زیرمضامین‌ها به پایان رسید.

1. purposeful sampling
2. Braun, V.
3. Clarke, V.

گام چهارم: مرور مضمون‌ها: برای بررسی همگنی درونی^۱ و همگنی بیرونی^۲ مضامین بدست آمده، محقق بار دیگر مضامین را با یکدیگر مقایسه کرده و داده‌ها را با مضامین تطبیق داده است.

گام پنجم: تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها: در این گام محقق با در نظر گرفتن این دو نکته که مفهومی را برای هر مضمونی انتخاب کند که پوشش‌دهنده داده‌های تحت آن باشد و با در نظر گرفتن تمایز مضامین از یکدیگر شروع به نام‌گذاری هر مضمون کرده است.

گام ششم: نوشتن گزارش: از آنجا که این پژوهش در قالب مقاله است محقق گزارش روند تحقیق را در قالب مقاله بیان کرده است.

اقدامات صورت گرفته برای اطمینان‌پذیری این پژوهش مواردی از این قبیل بود: (۱) از قرآن و منابع متعدد و گوناگون روایی شیعه برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است. (۲) مقایسه‌های مکرر مضامین به دست آمده با یکدیگر و تطبیق آنها با داده‌ها (۳) استفاده از نظرات ۵ کارشناس دین و روان‌شناسی (با تحصیلات حوزوی خارج فقه و اصول و تحصیلات روان‌شناسی دکتری یا اشتغال در مقطع دکتری) در گام‌های سوم، چهارم و پنجم تحلیل داده‌ها.

یافته‌ها

در این پژوهش، داده‌ها پیرامون ۲۳ واژه مرتبط با رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی (صبوری و همکاران، ۱۳۹۹) جمع‌آوری شد؛ که در مجموع بعد از حذف موارد تکراری ۳۸۰ آیه و روایت به دست آمد. پس از استخراج آیات و روایاتی که مربوط به بعد انگیزشی بودند یعنی بیانگر مجموعه شرایطی‌اند که به رفتار (رفتار اجتماع‌گرایانه) نیرو می‌دهد و به آن جهت می‌بخشد (اتکینسون و همکاران، ۱۹۹۶، ترجمه براهنی، ۱۳۸۵)، به هر آیه و روایت، مطابق با مفاهیم آنها، کدی اختصاص داده شد که کدهای اولیه را شکل داد و این کدها برگرفته از کلمات خود داده‌ها بودند. پس از مقایسه کدهای اولیه باهم و قراردادن کدهای مشابه در کنار یکدیگر، مضمون‌ها به دست آمد. در نتیجه تقلیل و پیرایش مداوم کدها و تسلط بیشتر محقق و توان انتخاب مفاهیم مناسب، در نتیجه ۵۷ کد اولیه، ۶

1. internal homogeneity

2. external heterogeneity

مضمون و ۱۶ زیر مضمون به دست آمد که مضامین و زیر مضامین در جدول شماره ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱ مضمون‌ها و زیرمضمون‌ها

ردیف	مضمون‌ها	زیرمضمون‌ها
۱	آثار رفتار اجتماع گرایانه	آثار مثبت رفتار اجتماع گرایانه
		آثار منفی ترک رفتار اجتماع گرایانه
۲	باور به رعایت پیش فرض‌های انسانی	باور به مسئول بودن انسان در قبال یکدیگر
		باور به عدم برتری هیچ انسانی بر دیگری مگر در تقوی
		باور به پیوستگی انسان‌ها در جامعه بشری
		باور به اشتراک منشأ آفرینش انسان
۳	تحریفات شناختی و رفع آنها	ترس از قرار گرفتن در زمره مفسدان (در رسیدگی به امور ایتم)
		بی‌ارزش شمردن انفاق مال اندک
		مبتلا شدن به فقر به خاطر انفاق و صدقه
		نفع انفاق برای دیگران است
۴	ارزش گذاری	ارزش گذاری مثبت
		ارزش گذاری منفی
۵	الگو دهی	رفتار اجتماع گرایانه از سنت پیامبران و امامان معصوم (سلام الله علیهم)
		رفتار اجتماع گرایانه از سنت توابعین
۶	وعدۀ الهی	وعدۀ به خیر
		وعدۀ به شر

برای ارزیابی اطمینان‌پذیری از مضمون‌ها و زیرمضمون‌های به دست آمده، فرمی که حاوی مضمون‌ها، زیرمضمون‌ها و مستندات آن‌ها بود، تهیه و بین ۵ نفر از کارشناسان توزیع گردید و از آن‌ها خواسته شده بود میزان تطابق مضمون‌ها با مستنداتشان را با یکی از چهار گزینه الف) کاملاً مرتبط، ب) مرتبط اما نیاز به بازبینی، ج) نیاز به بازبینی جدی، د) غیر مرتبط مشخص کنند. نظرات کارشناسان و نتایج آن‌ها در جدول ۲ ارائه گردید.

جدول ۲ نظرات کارشناسان پیرامون مضمون‌های بدست‌آمده

ردیف	مضمون‌ها	نظرات کارشناسان					نمره شاخص روایی محتوا ^۱ نظرات کارشناسان	تأیید یا رد
۱	آثار رفتار اجتماع‌گرایانه	الف	ب	ب	الف	الف	۱	تأیید
۲	باور به رعایت پیش‌فرض‌های انسانی	الف	الف	الف	الف	ب	۱	تأیید
۳	تحریفات شناختی و رفع آنها	ب	الف	ب	الف	الف	۱	تأیید
۴	ارزش‌گذاری	الف	ب	ب	ج	الف	۰/۸۰	تأیید
۵	الگودهی	الف	الف	ب	الف	ب	۱	تأیید
۶	وعده الهی	الف	الف	الف	ب	ج	۰/۸۰	تأیید

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از نظرات کارشناسان همه مضامین به دست‌آمده مورد تأیید کارشناسان قرار گرفته، زیرا در صورتی که CVI به‌دست‌آمده از ۷۹ درصد بالاتر باشد میزان توافق و روایی محتوا مورد تأیید خواهد بود (حاجی‌زاده و اصغری، ۱۳۹۰). همان‌طور که در جدول ۲ قابل مشاهده است کمترین نمره CVI به‌دست‌آمده از نظرات کارشناسان ۸۰ صدم بوده است. در جدول ۳ نمونه‌ای از کدگذاری اولیه و رسیدن به مضمون و زیرمضمون‌ها آورده شده است.

۱. آثار رفتار اجتماع‌گرایانه

مضمون آثار رفتار اجتماع‌گرایانه دو زیرمضمون آثار مثبت رفتار اجتماع‌گرایانه و آثار منفی ترک رفتار اجتماع‌گرایانه را شامل می‌شود؛ آثار در حقیقت مربوط به بعد از عمل توسط افراد است اگرچه که قبل از عمل به آنها خبر داده شده است. در منابع اسلامی آثار مثبت به اجر (حدید: ۷) و جزا (انسان: ۱۲) تعبیر شده است. در آیات و روایات برای ایجاد انگیزه در افراد، پاداش‌هایی مانند افزایش درجات معنوی^۲، فزونی رزق و برکات الهی^۳ و

1. Content Validity Index (CVI)

۲. وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا (احقاف، آیه ۱۹).

۳. وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ ءَامَنُوا وَأَتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ (اعراف، آیه ۹۶).

جاودانگی در بهشت^۱ شمرده شده است؛ پیرامون رفتار اجتماع گرایانه نیز آثار مثبتی بیان شده است که در جدول ۴ به آنها اشاره شده است.

جدول ۳ نمونه کدگذاری اولیه و رسیدن به مضمون و زیرمضمون‌ها

داده‌ها	کد اولیه	مضمون	زیر مضمون
وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (آل عمران، ۱۰۴).	آمران به معروف و ناهیان از منکر رستگارانند	آثار رفتار اجتماع گرایانه	آثار مثبت انجام رفتار اجتماع گرایانه و آثار منفی ترک رفتار اجتماع گرایانه
الذُّنُوبُ الَّتِي تَنْزِلُ الْبَلَاءُ تَرُكُ إِغَاثَةِ الْمَلْهُوفِ وَتَرْكُ مُعَاوَنَةِ الْمَظْلُومِ وَتَضْيِيعُ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۹، ص ۱۶۶۹).	ترک اغاثه الملهوف و تضییع امر به معروف و نهی از منکر موجب نزول بلا		
لَيْسَ يَتَّبِعُ الرَّجُلُ بَعْدَ مَوْتِهِ مِنْ الْأَجْرِ إِلَّا ثَلَاثُ خِصَالٍ: صَدَقَهُ أَجْرُهَا فِي حَيَاتِهِ، فَهِيَ تَجْرَى بَعْدَ مَوْتِهِ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۱۳، ص ۴۶۶).	صدقه موجب تداوم حسنه حتی بعد از مرگ		
قضاء حاجة المؤمن يدفع الجنون و الجذام و البرص (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۰، ص ۴۶۶).	برآوردن نیاز مؤمن موجب دفع جنون، جذام و برص		
ثَلَاثَةٌ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ ... وَقَاطِعُ رَجِمَ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۷۹).	ورود تارک صله رحم به بهشت ممنوع		

۱. وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ (بقره، آیه ۸۲).

جدول ۴ آثار مثبت رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی

آثار مثبت	نوع رفتار اجتماع‌گرایانه
رستگاری ^۱	امر به معروف و نهی از منکر
تعداد حسنه‌های مشخص در قبال هر عملی ^۲	صدقه، قرض، صلہ رحم
بهشت ^۳	انفاق، تواصل
تداوم حسنه حتی بعد از مرگ ^۴	صدقه
افزایش روزی ^۵	امانت‌داری و انفاق
افزایش طول عمر ^۶	صلہ رحم
عدم ابتلای به فقر و دفع مرگ بد ^۷	صدقه
دفع عذاب شدید ^۸	سخاوت
کاهش قدرت دشمنان و منافقان ^۹	امر به معروف و نهی از منکر
از بین رفتن خطاها و گناهان، دفع بیماری، دفع آتش‌سوزی و غرق شدن ^{۱۰}	صدقه و قضا حاجت‌مومن
خاموش شدن غضب خداوند ^{۱۱}	صدقه در خفاء

۱. وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ... وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (آل عمران، ۱۰۴).
۲. الصَّدَقَةُ بِعَشْرَةٍ وَالْقَرْضُ بِمِائَتَةِ عَشْرٍ وَصِلَةُ الْإِخْوَانِ بِعِشْرِينَ وَصِلَةُ الرَّحِمِ بِأَرْبَعَةٍ وَعِشْرِينَ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۴، ص ۱۱).
۳. ثلاث من أتى الله بواحدة منهن أوجب الله له الجنة الإنفاق و... (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۳، ص ۲۶۷). ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ أَذْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِهِ... وَتَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ، وَ... (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۵۲۲).
۴. صَدَقَةُ أَجْرَاهَا فِي حَيَاتِهِ، فَهِيَ تَجْرَى بَعْدَ مَوْتِهِ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۱۳، ص ۴۶۶).
۵. مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُتْبَلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (بقره، آیه ۲۶۱). الْأَمَانَةُ تَجْلِبُ الرِّزْقَ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۹، ص ۷۱۲).
۶. صِلَةُ الرَّحِمِ تَزِيدُ فِي الْعُمُرِ (ابن بابویه، ۱۴۰۳ ق، ص ۲۶۴).
۷. الْبِرُّ وَالصَّدَقَةُ يُنْفِيَانِ الْفَقْرَ... وَ يَدْفَعَانِ تِسْعِينَ مِئَةَ السُّوءِ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۷، ص ۲۰۹).
۸. أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ لَعْدَى بَنِي حَاتِمٍ رُفِعَ عَنْ أَبِيكَ الْعَذَابُ الشَّدِيدُ بِسَخَاوَةٍ نَفْسِهِ (منسوب به علی بن موسی الرضا علیه السلام، ۱۴۰۶ ق، ص ۳۶۲).
۹. فَمَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ، شَدَّ ظَهَرَ الْمُؤْمِنِ وَمَنْ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ، أَرْعَمَ أَنْفَ الْمُنَافِقِ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۳، ص ۱۳۳).
۱۰. الصَّدَقَةُ تَذْهَبُ بِالْخَطِيئَةِ... (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۳، ص ۶۸). لَيَذْفَعُ بِالصَّدَقَةِ الدَّاءَ وَالذُّبْلَةَ وَالْحَرَقَ وَالْغَرَقَ وَالْهَدْمَ وَالْجُنُونَ، وَعَدَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ سَبْعِينَ بَاباً مِنَ السُّوءِ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۷، ص ۲۱۶). قضا حاجه المؤمن يدفع الجنون والجذام والبرص (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۰، ص ۴۶۶).
۱۱. وَصَدَقَةُ السَّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ (ابن بابویه، ۱۴۰۳ ق، ص ۲۶۴).

همچنین در منابع اسلامی پیرامون رفتار اجتماع گرایانه برای کاهش انگیزه افراد در جهت ترک رفتار اجتماع گرایانه به وجود آثار منفی گوناگونی شناخت داده شده است که برخی از آن‌ها اخروی و برخی دیگر دنیوی‌اند که در جدول ۵ قابل مشاهده است.

جدول ۵ آثار منفی ترک رفتار اجتماع گرایانه در منابع اسلامی

آثار منفی	نوع رفتار اجتماع گرایانه
نزول بلا ^۱	ترک اغاثه الملهوف
ابتلای به فقر ^۲	خیانت در امانت
استحقاق آتش دوزخ ^۳	قرض ندادن به فقیر از روی بخل
ابتلا به غضب الهی ^۴	ترک صلہ رحم
مسلط شدن بدان بر جامعه ^۵	ترک امر به معروف و نهی از منکر
عدم جواز ورود به بهشت ^۶	ترک صلہ رحم
عدم استجابت دعای نیکان در حق مردم ^۷	ترک امر به معروف و نهی از منکر

۲. باور به رعایت پیش فرض‌های انسانی

مضمون باور به رعایت پیش فرض‌های انسانی مشتمل بر چهار زیرمضمون است؛ در منابع اسلامی چندین پیش فرض مورد توجه قرار گرفته است که تأمل در آن‌ها انسان را به این نکته رهنمون می‌سازد که شرط برخورداری از حیات انسانی و دینی، داشتن چنین نگرش‌هایی است حتی در برخی موارد در صورت بی‌اعتنای، تصریح به مسلمان نبودن شده است^۸ این پیش فرض‌ها عبارت‌اند از:

۱. الذُّنُوبُ الَّتِي تُنْزِلُ الْبَلَاءَ تَرْكُ إِغَاثَةِ الْمَلْهُوفِ... (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۹، ص ۱۶۶۹).
۲. الْخِيَانَةُ تَجْلِبُ الْفَقْرَ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۹، ص ۷۱۲).
۳. تُكَلِّمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةَ أُمِيرَاءَ وَقَارِئًا وَذَا ثَرْوَةٍ مِنَ الْمَالِ... تَقُولُ لِلْغَنِيِّ يَا مَنْ وَهَبَ اللَّهُ لَهُ ذُنُبًا كَثِيرَةً وَاسِعَةً فَيَضَا وَ سَأَلَهُ الْفَقِيرُ الْيَسِيرَ قَرْضًا فَأَبَى إِلَّا بُخْلًا فَتَزْدَرِيهِ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۱۱).
۴. فَأَيُّ الْأَعْمَالِ أَبْغَضُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَطِيعَةُ الرَّجِمِ (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۶، ص ۱۷۶).
۵. إِذَا لَمْ يَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَلَمْ يَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلَمْ يَتَّبِعُوا الْأَخْيَارَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي، سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شِرَارَهُمْ، فَيَدْعُو خِيَارَهُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۴، ص ۱۲۰).
۶. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص ثَلَاثَةٌ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ... وَقَاطِعُ رَجِمِ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۷۹).
۷. إِذَا لَمْ يَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَلَمْ يَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ... فَيَدْعُو خِيَارَهُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۴، ص ۱۲۰).
۸. من أصبح و لم يهتم بامور المسلمين فليس بمسلم (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۳، ص ۴۱۷).

باور به پیوستگی انسان‌ها در جامعه‌ای بشری: در جامعه بشری مؤمن برادر مؤمن شمرده شده است و این اخوت این‌گونه تفسیر شده است برادر مؤمن را تکریم کن چرا که او از توست و تو از او هستی؛ در حقیقت مومن نسبت به برادران مؤمن خود مانند یک بدن واحد است که اگر عضوی دردمند بود اعضای دیگر هم دردمند خواهند بود در نتیجه اگر برادر مؤمنی دچار نیازمندی شد امر به عطا و یاری‌رسانی دیگران شده است^۱

باور به مسئول بودن انسان در قبال یکدیگر: بر اساس منابع دینی هر مسلمان بر گردن دیگری حقوقی دارد از جمله آنها که از موارد رفتار اجتماع‌گرایانه است، عیادت بیمار و تلاش برای رفع نیاز آنها^۲. هر جا که بحث حق مطرح شود مبحث مسئولیت به میان خواهد آمد، به عبارت دیگر وجود حق مستلزم ایجاد مسئولیت‌های می‌شود همان‌طور که تصریح شده انسان‌ها نه تنها نسبت به یکدیگر مسئولیت دارند حتی نسبت به گیاهان و حیوانات هم مسئولیت دارند.^۳

باور به اشتراک منشأ آفرینش انسان: پیش‌فرض دیگر توجه به این واقعیت است که منشأ خلقت انسان یکسان است و همه انسان‌ها از نسل حضرت آدم (علیه سلام) هستند.^۴

باور به عدم برتری هیچ انسانی بر دیگری مگر در تقوی: همان‌طور که در پیش‌فرض قبل گفته شد منشأ آفرینش انسان‌ها یکسان است بنابراین می‌توان گفت باور به عدم برتری هیچ انسانی بر دیگری تکمیل‌کننده پیش‌فرض قبل خواهد بود و در منابع اسلامی به عدم برتری هیچ انسانی بر دیگری مگر در تقوی تصریح شده است.^۵

۱. قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ أَخُو الْمُؤْمِنِ... أَكْرَمُهُ فَإِنَّهُ مِنْكَ وَأَنْتَ مِنْهُ وَ... إِنْ ابْتُلِيَ فَأَعْطِهِ وَتَحَمَّلْ عَنْهُ وَأَعِنَهُ (کوفی اهوازی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۲) و المومن اخو المومن كالجسد الواحد ان اشتكى شيئا منه وجد الم ذالك في سائر جسده (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۳، ص ۴۲۵).

۲. مَا حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ قَالَ لَهُ سَبْعُ حُقُوقٍ وَاجِبَاتٍ... وَتَعُوذُ مَرِيضُهُ وَإِذَا عَلِمْتَ أَنَّ لَهُ حَاجَةً تُبَادِرُهُ إِلَى قَضَائِهَا (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۲، ص ۱۷۰).

۳. فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّى عَنِ الْبِقَاعِ وَالْبَهَائِمِ (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۴۳) وَ أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۸۵).

۴. هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ (اعراف، آیه ۱۸۹)، ان الناس من آدم و آدم من تراب (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۲۶، ص ۱۷۵).

۵. إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (حجرات: ۱۳)، إِنَّ النَّاسَ مِنْ عَهْدِ آدَمَ إِلَى يَوْمِنَا هَذَا مِثْلُ آسْنَانِ الْمُسْطَرِّ لَا فَضْلَ لِلْعَرَبِيِّ عَلَى الْعَجَمِيِّ وَلَا لِلْأَحْمَرِ عَلَى الْأَسْوَدِ إِلَّا بِالْتَّقْوَى (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص: ۹۰).

۳. تحریفات شناختی و رفع آنها

مضمون تحریفات شناختی شامل چهار زیرمضمون است. در حقیقت یکی از موانع بر سر راه رفتارهای مثبت شناخت‌های تحریف‌شده است، که این شناخت‌ها مسیر و جهت را به سمت رفتارهای نامطلوب سوق می‌دهند. خداوند در قرآن به صورت مکرر به شناخت‌های تحریف‌شده همچون اعتقاد به چندخدایی^۱، محدود دانستن زندگی به دنیا^۲، فرزند داشتن خدا^۳ و انکار زندگی پس از مرگ^۴ اشاره فرمودند و درصدد اصلاح آن‌ها برآمده‌اند. در منابع اسلامی، در خصوص برخی از رفتارهای اجتماع‌گرایانه نیز به شناخت‌های غلطی که مانع از ترغیب افراد به سمت آن‌هاست اشاره شده است که از قرار زیر است:

ترس از قرار گرفتن در زمرهٔ مفسدان: در آیه ۲۲۰ از سورهٔ بقره (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ) خداوند متعال بعد از سفارش به رسیدگی به امور یتام، متذکر این مطلب می‌شود که عده‌ای از اینکه نخواسته مالشان با اموال یتام مخلوط شود و از تعدی کنندگان به حقوق یتام قرار گیرند، از رسیدگی به امور یتام اجتناب می‌ورزند. خداوند برای اصلاح این شناخت غلط بعد از اینکه متذکر می‌شود یتام برادران شمایند می‌فرماید خداوند خود افراد مفسد و مصلح از شما را می‌شناسد. و در آیهٔ دیگر بعد از توصیه‌ها به کیفیت رسیدگی به امور یتام درنهایت می‌فرماید علم خداوند برای محاسبه در آخرت کفایت می‌کند.^۵

بی‌ارزش شمردن انفاق مال اندک: برخی ممکن است با این پندار که مال اندک ارزش چندانی برای انفاق ندارد از انفاق به همان اندازه که در توانش هست اجتناب ورزد. اما غافل از اینکه ارزش اموری همچون انفاق به کمی و زیادی آن نیست چراکه در روایات توصیه به صدقه شده است با هر توان مالی حتی جایی که توصیه به صدقه دادن یک خرما و

۱. وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا (فرقان، آیه ۳).

۲. وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا (جاثیه، آیه ۲۴).

۳. الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (کهف، آیه ۴).

۴. وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُصْبِقِينَ (جاثیه، آیه ۳۲).

۵. وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْغِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا (نساء، آیه ۶).

اگر باز ممکن نبود نصف آن شده است^۱ و یا در صله رحم توصیه به این عمل شده است و لو به اندازه نوشیدن آب^۲ و اینکه امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید: هر که با دست کوتاه ببخشد با دست دراز بخشش می‌یابد.^۳

مبتلا شدن به فقر به خاطر انفاق و صدقه: انفاق به عنوان یکی از رفتارهای اجتماع گرایانه است که مستلزم صرف مال است. در منابع اسلامی ترک انفاق از سوی برخی افراد ناشی از این شناخت غلط دانسته شده است که خارج کردن مال از دست خود جهت انفاق یعنی مواجهه با فقر شدن است.^۴ در مقابل برای رفع این شناخت غلط این گونه بیان شده که کسی که به دلیل ترس از فقر امتناع کند از انفاق بلکه تعجیل کرده در ابتلای به فقر^۵ و یا در آیاتی تصریح شده است که آنچه که از اموال خود انفاق می‌کنید به خودتان برخواهد گشت و علاوه بر آن چند برابر خواهد شد.^۶

نفع انفاق برای دیگران: توجه به این نکته که هر عمل خیری که انجام می‌دهیم فقط برای خودمان است موجب ترغیب ما به اعمال خیر می‌شود^۷ بنابراین بر همین اساس در منابع اسلامی تصریح شده است آنچه که انفاق می‌کنید خیر است برای خودتان.^۸

۴. ارزش‌گذاری

مضمون ارزش‌گذاری دارای دو زیرمضمون ارزش‌گذاری مثبت و منفی است. ارزش‌ها محتوای گزاره‌های متضمن «بایدها» هستند، آن‌ها خود چه به‌عنوان غایت و هدف و چه

۱. صدَّقُوا، وَ لَوْ بِصَاعٍ مِنْ تَمْرٍ، وَ لَوْ بِبَعْضِ صَاعٍ، وَ لَوْ بِبَعْضِ قَبْضَةٍ، وَ لَوْ بِبَعْضِ قَبْضَةٍ، وَ لَوْ بِبَعْضِ تَمْرَةٍ، وَ لَوْ بِبَعْضِ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ كَلِمَةٍ (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۷، ص، ۲۱۴).

۲. صِلْ رَحِمَكَ وَ لَوْ بِشَرْبَةٍ مِنْ مَاءٍ (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۳، ص، ۳۸۹).

۳. مَنْ يُعْطِ بِالْيَدِ الْقَصِيرَةِ يُعْطِ بِالْيَدِ الطَّوِيلَةِ (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۰۹).

۴. قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا (اسراء، ۱۰۰)، قال:

لو كانت الأموال بيد الناس لما أعطوا الناس شيئا مخافة الفقر (بحرانی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۵۹۷).

۵. مَنْ قَبِضَ يَدَهُ مَخَافَةَ الْفَقْرِ فَقَدْ تَعَجَّلَ الْفَقْرَ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۳۰).

۶. وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (سبا، ۳۹) وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ (بقره، آیه ۲۶۱).

۷. مَنْ عَلِمَ أَنَّ مَا صَنَعَ إِنَّمَا صَنَعَ لِنَفْسِهِ لَمْ يَسْتَبِطِ النَّاسُ فِي بَرِّهِمْ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۵۸).

۸. وَمَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تَنْفَقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (بقره، ۲۷۲)، وَ تَوَاتَوْهَا الْفُقَرَاءُ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ (بقره، ۲۷۱).

به‌عنوان وسیله، مناسب جهت نیل به غایت‌های برتر؛ معمولاً با ارجاع به معیارهای درست، صحیح، مقبول، موجه و مرجح تلقی می‌شوند. ارزش‌ها همچنین به‌عنوان مجموعه‌ای از باورهای بنیادین، فرد و جامعه را در مسیر انتخاب و ترجیح برخی شیوه‌ها و الگوهای رفتاری هدایت می‌کنند (شرف‌الدین، ۱۳۹۶، ص ۲۷). محمول قضایای ارزشی همواره مفاهیم معرف داورهای مثبت و منفی همچون خیر و شر، حسن و قبح، خوب و بد، واجب و حرام و مفاهیمی از این قبیل‌اند (همان، ص ۳۲).

در منابع اسلامی، برخی از رفتارهای اجتماع‌گرایانه در قالب قضایای ارزشی به‌عنوان ارزش‌گذاری مثبت شمرده شده‌اند تا از این طریق با شناساندن ارزش‌های صحیح و درست، افراد را به سمت این ارزش‌ها سوق دهند. ازجمله رفتارهای اجتماع‌گرایانه که در قالب قضایای ارزشی مثبت بیان شده‌اند: قضایای که محمول آنها عبارت «وجوب» است مانند مواسات بین برادران دینی، صدقه و احسان از واجبات الهی شمرده شده است^۱ یا محمول آنها عبارت «حق» است مانند تواصل و مواسات با نیازمندان که از حقوق به‌عهده مسلمین شمرده است.^۲

همچنین ترک برخی از رفتارهای اجتماع‌گرایانه در قالب قضایای ارزشی به‌عنوان ارزش‌گذاری منفی شمرده شده‌اند تا از این طریق با ارزش‌گذاری منفی افراد را به سمت انجام رفتار اجتماع‌گرایانه سوق دهند. ازجمله رفتارهای اجتماع‌گرایانه که در قالب قضایای ارزشی منفی بیان شده‌اند: قضایایی است که محمول آنها عبارت «غضب» است مانند ترک صله رحم که از مبغوض‌ترین عمل بعد از شرک نزد خداوند شمرده شده است^۳ و یا در برخی از رفتارهای اجتماع‌گرایانه افرادی را که تارک آنها هستند از شرترین انسان‌ها یاد شده است مثل ترک امانت‌داری و ترک احسان.^۴

۱. أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَشَدِّ مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَى خَلْقِهِ... وَ مُؤَاسَاةُ الْإِخْوَانِ فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۲۸۵)، وَ فَرَضَ الصَّدَقَةَ مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ، وَ مِنَ الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَ التَّمْرِ وَ الزَّيْبِ (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۷، ص ۹) وَ الْإِحْسَانُ إِلَيْهِ حَقٌّ وَاجِبٌ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۹۳).
 ۲. قَالَ: يَحِقُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْجَاهِدُ فِي التَّوَاصُلِ،...، وَ الْمُؤَاسَاةُ لِأَهْلِ الْحَاجَةِ (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۳، ص ۴۴۸).

۳. فَأَيُّ الْأَعْمَالِ أَبْغَضُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ قَطِيعَةُ الرَّحِمِ (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۱۷۶).
 ۴. شَرُّ النَّاسِ مَنْ لَا يَعْتَقِدُ الْأَمَانَةَ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۹۴)، شَرُّ النَّاسِ... نَسَى الْإِحْسَانَ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۹۵).

۵. الگودهی

مضمون الگودهی دو زیرمضمون، رفتار اجتماع گرایانه به عنوان سنت انبیاء و امامان معصوم (سلام الله علیهم) و سنت توبه کنندگان را شامل می‌شود. بر اساس منابع اسلامی دعوت عملی الگوها مؤثرتر و برانگیزاننده‌تر از دعوت زبانی آن‌ها خواهد بود.^۱ از این رو پیرامون رفتار اجتماع گرایانه نیز برای ترغیب به انجام رفتار اجتماع گرایانه، در برخی روایات بعضی از رفتارهای اجتماع گرایانه را به الگوهای خوب نسبت داده است همانند سخاوت که از خصیصه‌های انبیاء شمرده شده است^۲ یا اطعام به نیازمندان از سیره نبی اکرم و امیرالمؤمنین (علیهما السلام) شمرده شده است^۳ یا امانتداری از سنت توبه کنندگان شمرده شده است.^۴

۶. وعده دادن

مضمون وعده شامل دو زیرمضمون وعده به خیر و وعده به شر می‌شود؛ وعده در حقیقت تعهد بر امری است، اعم از خیر یعنی امری که فی نفسه موجب خوشحالی مخاطب شود^۵ یا شر یعنی امری که فی نفسه موجب ناراحتی مخاطب می‌شود^۶ که با قرینه مشخص می‌شود؛ در مقابل واژه «وعید» فقط در امور شر به کار می‌رود. بنابراین وعده فعل خداوند است که پیش از عمل از ناحیه بندگان بر تعظیم فاعل در وعده به خیر و تهدید و ترساند در وعده به شر دلالت می‌کند (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۳، ص ۱۴۳-۱۴۵).

پیرامون رفتار اجتماع گرایانه نیز در منابع اسلامی وعده به خیر وجود دارد مانند وعده به بهشت برای کسانی که صله رحم می‌کنند^۷ و وعده بهشت برای متقین که از

۱. کونوا دعاه الناس بغير السنتکم لیروا منکم الورع و الاجتهاد و الصلاه و الخیر فان ذالک داعیه (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۷، ص ۳۰۹).

۲. مِنْ خِصَالِ الْأَنْبِيَاءِ... وَالسَّخَاوَةِ (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۱۳، ص ۳۰۰)، مِنْ خِصَالِ الْأَنْبِيَاءِ لَوْ أَنْفَرَدَ وَاحِدٌ بِأَحَدِهَا لَدَلَّ عَلَى جَلَالِهِ فَكَيْفَ مَنْ اجْتَمَعَتْ فِيهِ كَانَتْ... سَخِيًّا (ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹ق، ج ۱، ص ۱۲۴).

۳. عَلَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَشْبَهَ النَّاسَ سِيرَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، يُطْعِمُ النَّاسَ الْخُبْزَ وَاللَّحْمَ (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۱۵، ص ۳۹۳).

۴. أَدَاءُ الْأَمَانَةِ كَانَ ذَلِكَ مِنْ سُنَنِ الْأَوَابِينَ قَالَ أَبُو بَصِيرٍ الْأَوَابُونَ التَّوَابُونَ (بحرانی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص).

۵. أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا (طه: ۸۶) وَوَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً (فتح: ۲۰).

۶. يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ (حج: ۴۷) وَ الشَّيْطَانُ يُعِدُّكُمْ الْفَقْرَ (بقره: ۲۶۸).

۷. مَنْ يَصِلْ رَحِمَهُ... وَ يَدْخُلْهُ الْجَنَّةَ الَّتِي وَعَدَهُ (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۳۷).

ویژگی‌های آنها عطای به دیگران و تواصل با دیگران است^۱ و هم وعده به شر برای تارکان رفتار اجتماع‌گرایانه؛ از جمله رفتار اجتماع‌گرایانه رسیدگی به امور ایام است که تخلف از آن مخصوصاً در بحث مالی در منابع اسلامی از ناحیه خداوند متعال وعده به عقوبت در دنیا و آخرت داده شده است.^۲

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش (جدول ۱) نشان داد که مضامین استخراج‌شده شامل آثار رفتار اجتماع‌گرایانه، باور به پیش‌فرض‌های انسانی، تحریفات شناختی و رفع آنها، ارزش‌گذاری، الگودهی و وعده الهی است که در مجموع این مضامین داری ۱۶ زیرمضمون هستند. یکی از مهم‌ترین ابعاد در رفتار دینی، شناخت است (مظاهری و پسندیده، ۱۳۹۰، ص ۱۳۲). بعد شناختی، مربوط به شناختی است که به افراد برای ایجاد یا تقویت انگیزه برای رفتار خاصی بینش می‌دهند، جایگاه شناخت در ذهن است که به کمک فرایندهای ذهنی خاصی تحقق می‌یابد (ربر، ۱۹۴۰، ترجمه کریمی ۱۳۹۰، ص ۱۶۳؛ فیروزیان، ۱۳۹۸، ص ۱۲۰). در بین مضامین به دست آمده مضامینی مانند آثار رفتار اجتماع‌گرایانه، باور به پیش‌فرض‌های انسانی، تحریفات شناختی و رفع آنها و ارزش‌گذاری به دنبال ایجاد زمینه‌های شناختی و فضای ذهنی مناسبی در مورد اصول حاکم بر روابط با دیگران و مواجهه با نیازها و مشکلات آنان هستند چراکه انگیزه‌ها و رفتارهای خوب و مثبت از شناخت‌های سالم و انگیزه‌ها و رفتارهای نامطلوب از شناخت‌های ناسالم سرچشمه می‌گیرد. از این رو حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید «رفتارها نیکو نمی‌گردد، مگر اینکه شناخت‌ها اصلاح گردند».^۳

نظریه هنجارهای اجتماعی که گراسیک و لیتون (۱۹۸۶) مطرح کرده‌اند، علت

۱. مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ (رعد، آیه ۳۵)، يُعْطَى مِنْ حَرَمِهِ وَيَصِلُ مَنْ قَطَعَهُ (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۳۰۶).

۲. الْكِبَائِرُ مَنْ اجْتَنَبَ مَا وَعَدَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ... وَ أَكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۲، ص ۲۷۷)، أَوْعَدَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - فِي مَالِ الْيَتِيمِ بِعُقُوبَتَيْنِ: إِحْدَاهُمَا عُقُوبَةُ الْآخِرَةِ النَّارُ، وَأَمَّا عُقُوبَةُ الدُّنْيَا، فَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: «وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ» (نساء: آیه ۹) الْآيَةُ، يَغْنَى لِيَخْشَ أَنْ أَخْلُفَهُ فِي ذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَنَعَ بِهِؤُلَاءِ الْيَتَامَى (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۲، ص ۹۹۳).

۳. لَنْ يَصِفُوا الْعَمَلَ حَتَّى يَصِحَّ الْعِلْمُ (آمدی، ۱۴۶۱ق، ص ۲۵۵).

کمک‌رسانی به اشخاص نیازمند را همرنگی با هنجارهای اجتماعی نظیر مسئولیت اجتماعی می‌داند و هنجارها را قواعد رفتاری دیکته‌شده از طرف جامعه و منعکس‌کننده استانداردهای مورد تأیید آن تعریف می‌کنند (بدار و همکاران، ۱۹۹۹، ترجمه گنجی، ۱۳۸۰). همان‌طور که در بخش یافته‌ها گذشت یکی از شیوه‌های انگیزشی رفتار اجتماع‌گرایانه در منابع اسلامی، باور به پیش‌فرض‌های انسانی است که از جمله آنها باور به مسئول بودن انسان در قبال یکدیگر است، این پیش‌فرض را الهی می‌داند اگرچه جامعه برای رسیدن به سعادت نیازمند این است که این پیش‌فرض الهی را به عنوان یک هنجار اجتماعی بپذیرد.

مضمون الگودهی اشاره دارد به ارائه الگوهای عینی که با رفتار و گفتار و عواطف و باورهای خود، نحوه حساس بودن و حمایت کردن را به انسان‌ها می‌آموزاند. ازجمله مفاهیمی که در اسلام برای مضمون الگودهی به کار رفته واژه «اسوه» است. واژه اسوه در اصل به معنای تأسی جستن و اقتدا کردن است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ج ۸، ص ۸۶). نکته قابل توجه این است که مفهوم اسوه به معنای مطلق الگوگیری است که هم الگوی خوب و هم الگوی بد را در برمی‌گیرد (راغب اصفهانی، ۱۳۸۰، ص ۳۶). به همین جهت در قرآن اسوه مقید به حسنه شده است.^۱ الگوهای خوب دیگران را به رفتارهای خوب دعوت می‌کنند^۲ و در این بین دعوت عملی الگوها مؤثرتر و برانگیزاننده‌تر از دعوت زبانی آن‌ها خواهد بود.^۳ سیره انبیاء و امامان معصوم (سلام‌الله‌علیهم) و تربیت‌یافتگان این مکتب در این خصوص مشحون از الگوهای عینی و روشنگری است که برای همه انسان‌ها همواره و در هر مکان راهگشاست. در روان‌شناسی اجتماعی نیز یکی از تبیین‌ها برای رفتار اجتماع‌گرایانه براساس دیدگاه یادگیری اجتماعی بندورا^۴ ارائه می‌شود که به موجب آن رفتار کمک کردن به دیگران از طریق الگوبرداری تبیین می‌شود (بدار و همکاران، ۱۹۹۹، ترجمه گنجی، ۱۳۸۰) و به‌طور کلی سه نوع اثر الگو را بر مشاهده‌کننده می‌شمارد: ۱) کسب الگوهای رفتاری جدید، ۲) تقویت یا تضعیف خودداری از نشان دادن واکنشی که قبلاً آموخته شده است، ۳) تسهیل

۱. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا (احزاب: آیه ۲۱).

۲. قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَبِلاً وَنَهَارًا (نوح: آیه ۵).

۳. کونوا دعاه الناس بغير السننکم لیروا منکم الورع و الاجتهاد و الصلاه و الخیر فان ذالک داعیه (کلینی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۸۱).

4. Bandura, A.

واکنش‌های خاص از طریق آگاهی دادن به شخص در مورد رفتارهای مناسب در موقعیت‌های مختلف (بیرهوف، ۲۰۰۲^۱، ترجمه صادقی نژاد، ۱۳۷۸).

وعدۀ الهی که پیش از عمل از ناحیۀ بندگان صادر می‌شود می‌تواند یک شیوۀ عاطفی برای ترغیب به عمل باشد چرا که وعدۀ خیر به معنای تعهد به حصول چیزی که موجب مسرت است، می‌باشد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۳، ص ۱۴۳-۱۴۵) و این امر موجب ایجاد رجاء در فرد خواهد شد همان‌گونه که معنای رجاء هم اطمینان به امر مسرت‌آمیز است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۶۱). از طرف دیگر وعدۀ شر دلالت دارد بر تحقق امری که فی نفسه موجب ناراحتی می‌شود و این امر هم مناسب تهدید است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۳، ص ۱۴۳-۱۴۵)؛ بنابراین وعدۀ شر موجب خوف می‌گردد همان‌گونه که معنای خوف نیز انتظار امر ناخوشایند در آینده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۶۱) در نهایت خوف موجب مهار نفس، تغییر و تنظیم رفتار می‌شود (پسندیده، ۱۳۸۸، ص ۱۱۷).

بنابراین می‌توان گفت در منابع اسلامی برای ترغیب افراد به رفتار اجتماع‌گرایانه از چهار شیوۀ شناختی شامل توجه دادن به آثار رفتار اجتماع‌گرایانه، باور به پیش‌فرض‌های انسانی، تحریفات شناختی و رفع آنها و ارزش‌گذاری، شیوۀ عاطفی شامل وعدۀ الهی و شیوۀ رفتاری شامل الگودهی بهره‌برد که عمده تمرکز روی شیوه‌های شناختی است چرا که ۴ مضمون از ۶ مضمون به دست آمده در بخش یافته‌ها را در بر گرفته است.

منابع

- آذربایجانی، م. (۱۳۹۰)، *روانشناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی*، تهران: سمت.
- آمدی، ع. (۱۴۶۱ق)، *غررالحکم و درر الکلم*، قم: دارالکتاب الاسلامی.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، م. (۱۳۷۹ق)، *مناقب آل ابی طالب علیه السلام*، قم: علامه.
- ابن بابویه، م. (۱۳۷۸ق)، *عیون الاخبار الرضا علیه السلام*، تهران: نشر جهان.
- ابن بابویه، م. (۱۳۶۲)، *الخصال*، قم: جامعه مدرسین.
- ابن بابویه، م. (۱۴۰۳ق)، *معانی الاخبار*، قم: انتشارات اسلامی.
- الفقی، م. ک. (۱۴۰۳ق)، *خلق الاثار، منبر الاسلام*، ۱، ۲۸-۱.
- ایمانی فر، ح. ر. (۱۳۹۱)، *بخشش از دیدگاه روانشناسی و قرآن کریم، انسان پژوهی دینی*، ۲۷، ۱۳۵-۱۵۵.
- اتکینسون، ر. ا. (۱۹۹۶)، *زمینه روانشناسی هیلگارد*، ترجمه م. ن. براهنی (۱۳۸۵)، تهران: رشد.
- بدار، ل. (۱۹۹۹)، *روانشناسی اجتماعی*، ترجمه ح. گنجی. (۱۳۸۰)، تهران: ساوالان.

- بیرهوف، ب. ه. و. (۲۰۰۲)، *رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روانشناسی اجتماعی*، ترجمه ر. صادقی نژاد، (۱۳۸۷)، تهران: گل‌آذین.
- بارون، ر. (۱۹۳۱)، *روانشناسی اجتماعی*، ترجمه ی. کریمی. (۱۳۸۹)، تهران: نشر روان.
- بحرانی، س. ه. (۱۳۷۴)، *البرهان فی تفسیر القرآن*، قم: موسسه بعثه.
- پسندیده، ع. (۱۳۸۸)، *اخلاق پژوهی حدیثی*، تهران: سمت.
- جعفری‌هرندی، ر. (۱۳۸۷)، *تحلیل محتوا روشی پرکاربرد در مطالعات علوم اجتماعی*، رفتاری و انسانی با تأکید بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، *روشن‌شناسی علوم انسانی*، ۵۵، ۳۳-۵۸.
- حاجی‌زاده، ا. و اصغری، م. (۱۳۹۰)، *روش‌های و تحلیل‌های آماری با نگاه به روش تحقیق در علوم زیستی و بهداشتی*، تهران: جهاد دانشگاهی.
- حر عاملی، م. (۱۴۰۹ق)، *وسائل الشیعه*، قم: موسسه آل‌البیت علیهم السلام.
- دیلمی، ح. (۱۴۱۲ق)، *ارشاد القلوب*، قم: الشریف الرضی.
- راغب اصفهانی، ح. (۱۴۱۲ق)، *مفردات الفاظ قرآن*، بیروت: دار القلم.
- راغب اصفهانی، ح. (۱۳۸۰)، *مفردات الفاظ قرآن*، ترجمه ح. خداپرست، قم: دفتر نشر نوید اسلامی.
- رحیمی، م، سلیمانی، س. (۱۳۹۵)، *نقش عذرخواهی و بخشش در پایداری زندگی اجتماعی*، پژوهش‌های اخلاقی، ۲۶، ۷۰-۸۷.
- ربر، آ. ا. (۱۹۴۰)، *فرهنگ روانشناسی (توصیفی)*، ترجمه کریمی. (۱۳۹۰)، تهران: رشد.
- زمانی، ف. (۱۳۹۵)، «جایگاه عفو و صلح در آموزه‌های دینی»، *مطالعات ادبیات، عرفان، فلسفه*، ۲، ۲۸۵-۲۶۷.
- شریف الرضی، م. (۱۴۱۴ق)، *نهج البلاغه*، قم: هجرت.
- شرف‌الدین، س. ح. (۱۳۹۶)، *ارزش‌های اجتماعی از منظر قرآن کریم*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- صبوری، س. ه. (۱۳۹۹)، *رفتارحمایتی: واژگان مرتبط و انواع آن در منابع اسلامی*، معرفت، ۸، ۷۹-۸۸.
- صلیبی، ژ. (۱۳۸۲)، *فرهنگ توصیفی روانشناسی اجتماعی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- طباطبایی، س. م. ک. (۱۳۹۰)، *منطق فهم حدیث*، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- طریحی، ف. د. (۱۳۷۵)، *مجمع البحرین*، تهران: مرتضوی.
- طوسی، م. (۱۴۰۷ق)، *تهذیب الاحکام*، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- عابدی جعفری، ح. (۱۳۹۰)، *تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی*، *اندیشه مدیریت راهبردی*، ۲، ۱۵۱-۱۹۸.
- فیض کاشانی، م. م. (۱۴۰۶ق)، *الوافی*، اصفهان: کتابخانه امام امیرالمومنین علیه السلام.
- فیروزیان، ش. (۱۳۹۸)، *مقدمه‌ای بر روانشناسی از دیدگاه قرآن بر اساس آثار آیت الله مصباح یزدی*، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
- قطبی، ث. (۱۳۹۵)، *تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی/اثر در قرآن کریم*، ۲۴، ۱۴۷-۱۳۲.

- کلینی رازی، م. (۱۳۴۱)، *اصول کافی*، ترجمه م. ب. کمره‌ای، قم: اسوه.
- کلینی رازی، م. (۱۴۲۹ق)، *کافی*، قم: دار الحديث.
- کوفی اهوازی، ح. (۱۴۰۴ق)، *المومن*، قم: مؤسسه الإمام المهدی علیه السلام.
- گلزاره قمشه‌ای، غ. ر. (۱۳۸۲)، *اينار*، کتاب ماه دين، ۷۰ و ۷۱، ۲۶-۳۹.
- لیثی واسطی، ع. (۱۳۷۶)، *عيون الحكم و المواعظ*، قم: دار الحديث.
- لسانی فشارکی، م. ع. (۱۳۹۶)، *عفو و صفح در کتاب و سنت، بصیرت و تربیت اسلامی*، ۴۱، ۶۸-۸۴.
- مجلسی، م. ب. (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- منسوب به علی بن موسی الرضا علیه سلام. (۱۴۰۶ق)، *الفقه المنسوب الى الامام الرضا علیه سلام*، مشهد: موسسه آل البيت عليهم سلام.
- مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۳)، *پیام قرآن*، قم: نسل جوان.
- مصطفوی، ح. (۱۳۶۸)، *التحقیق فی کلمات القرآن*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مظاهری، م. (۱۳۹۰)، *مثلث ایمان الگوی ابعادی رابطه انسان با خدا*، قم: دارالحديث.
- نوری، ح. (۱۴۰۸ق)، *مستدرک الوسائل*، قم: موسسه آل البيت عليهم السلام.
- Christopher, J. (2011), The Link Between Religion and Helping Others: The Role of Values, Ideas and Language, *Journal of Sociology of Religion*, 72 (4), 435-455.
- David, O. S., Jonathan, L. F., & Letitia, A. P. (1985), *Social Psychology*, New York: United states of America.
- Holger, B. (2011), Identity, prosocial behavior, and generative concern in German and Cameroonians adolescents, *Journal of Adolescence*, 34, 629-650.
- Nicola, L. (2010), Social image concerns and prosocial behavior: Field evidence from a nonlinear incentive scheme, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 75, 225-245.